

MADENCİLİK RANTI VE "DEVLETLEŞTİRME" SORUNU

Tüm İktisatçılar Birliği

ÖZET

Emperyalist tekeller, hem geleceklerini garantiye almak hem de rakipleri merinde egemenlik sağlamak için hammadde kaynaklarını sürekli olarak denetim altında bulundurmayı hedefler; en az maliyetli alanlara öncelik vererek karlarını azamileştirecek bir üretim politikası izlerler.

Emperyalist tekellerin bu politikalarına karşı önerilen "çözüm" —devletleştirme— biçiminde somutlaşmaktadır. Devletleştirmeye birlikte devletin eline geçecek madencilik rantı ve ortalama karın yeniden egemen sınıflara aktarılması mekanizmaları sistemce içerilmehtedir. Bu nedenle, sistem ve dolayısıyla devletti rant dağıtma kanalları varoldukça "devletleştirme" bir "çözüm"değil, sistene canlılık kazandıran bir girişime dönüşebilir.

Özce, "devletleştirme", emekçi halkın iktidar mücadelesine katkıda bulunacak bir bağlamda ve ek taleplerle birlikte ele alındığında kabul görebilir bir girişin olabilir ancak.

ABSTRACT

Imperialist monopolies aim to control the mineral resources in order to gwranty their future and to keep their hegemony over their competitors. By givng production priority to the lower-cost alternatives, imperialist monopolies redize their production policy which gives them the opportunity to maximize thar profits.

Generally, against the imperialistic mining policy, solution of "nationalisttion" is proposed. By nationalisation of the mining sector, rent in mining and awage profit are extorted by the state.

On the other hand, the existing system contains the channels of distribution of a large part of the national income to the dominant classes. For this, mson, as the system survives these distribution channels will be surviving too. Aid "nationalisation" alone will not be a solution; on the contrary "nationali-sdion" will be a feature of the system, that gives it livelihood.

As far as we are concerned, "nationalisation" will be acceptable, if and oily if, it is considered in the context of itc- contribution to political struggle of tie popular masses.

1. GİRİŞ

Emperyalist tekel, doğası gereği, egemenliğini sürdürebilmek için daima yeniden - üretim gereklerini de denetim altında bulundurmamak veya bunun koşullarını hazırlamak, böylece iç ve dış rekabet, hızlı teknolojik değişmeler, buhranlar gibi kar oranını —hatta yatırılan sermayeyi— tehdit eden olguların yaratabileceği olumsuz etkileri azaltmanın yollarını arar.

Hem genişletilmiş yeniden - üretim gereklerini yerine getirebilmek hem de rakipleri karşısında güçlü olabilmek için emperyalist tekel, hammadde kaynaklarını denetimi altında tutmayı hedefler. Bu hedefine ulaştığı oranda hem geleceğini belirli ölçülerde garanti altına alır hem de bu kaynakları rakiplerinin kullanımına kapatarak onlara karşı bir saldırı silahı olarak kullanabilir.

Emperyalist tekellerin hammadde kaynakları üzerine denetim kurma politikaları, daha 20. yüzyılın başlarında büyük önem kazanmıştır. Tekellerin bu politikalarını Lenin şöyle anlatmaktadır; *"Yoğunlaşma öyle bir noktaya gelmiştir ki, artık bir ülkedeki hatta göreceğimiz gibi, birçok ülkedeki ya da bütün dünyadaki bütün hammadde kaynaklarının (sözgelimi demir cevheri rezervlerinin) yaklaşık bir envanterini yapmak mümkün olmaktadır. Sadece bu envanter yapılmakla kalmıyor, aynı zamanda bütün bu kaynaklar dev tekel grupları tarafından ele geçiriliyor."* (1)

Özellikle hammadde üretiminden nihai ürünün pazarlamasına kadar tüm süreçleri, bir tek tekelleri içinde toplayabilen dikey birleşmeler, ağırlıklı hammadde kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle en yüksek kar oranlarını sağlamaktadırlar. Diğer tekellerin de çabası hammadde kaynaklarına sahip olma doğrultusundadır. Hammadde kaynaklarının sınırlı oluşu ve yeniden üretilemez özellikleri, tekeller arasındaki bu çekişmeyi daha da hızlandırmıştır. Artık hedef yalnız mevcut hammadde kaynakları üzerinde denetim kurmak değil, potansiyel olarak varolan kaynakları ve bunun ötesinde maden bulunması muhtemel toprakları la **denetim altında bulundurmaktır.** *"Mali sermaye, dikkatini sadece şimdiye kadar bilinen hammadde kaynaklarına çevirmiş değildir; muhtemel kaynaklarla da ilgilenir. Çünkü günümüzde teknik, dev adımlarla, ilerlemektedir; bugün elverişsiz durumda olan bir toprak, yarın yeni bir buluş sayesinde birden değer kazanabilir. (Büyük bir banka bu amaçla mühendislerden, tarım uzmanlarından meydana gelen bir ekip kurabilir). Yeter ki, önemli ölçüde sermaye yatırılırsa. Zengin menden yataklarının araştırılmasında, hammaddelerin işlenilmesi ve kullanılması, yeni yöntemlerin de bulunması böyledir. Mali sermayenin ekonomik alanını, hat ta bütün alanını genişletmek yolunda gösterdiği kaçınılmaz eğilim bundan doğmaktadır."* (2) 1900'lerin başında Lenin'in parmak bastığı bu olgu, sonraki yıllarda giderek ağırlık kazandı. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası emperyalist ülkelerin hammadde gereksinmelerinin büyük bir kısmını bağımlı ülkelere sağla

mak yoluna gitmeleri, bu ülkelerde *emperyalizmin gizli işgalini* gerektiren en önemli öğelerden birisi oldu.

Bu gizli işgalin gerekçesini daha somut olarak ortaya koyabilmek için madencilik sektörü üretiminin % 95'ini oluşturan dokuz madene ilişkin bir analizin sonuçlarını ortaya koymak uygun olacaktır. Boksit (alüminyum cevheri), bakır, demir, kurşun, manganez, nikel, fosfor, kalay ve çinko için yapılan analiz, emperyalist ülkelere kullanılan 9 madenin 1950 yılında % 44; 1960'da % 55; 1970'de % 59 oranında dışalım yoluyla karşılanabildiğini ortaya koymaktadır. Bu oranın 1980'de % 68 olması beklenmektedir (3). Bugün "sosyalist" ülkeler, kendine yeter bir üretim ve tüketim politikası izlemektedirler. 1980 yılında, toplam dünya maden üretiminin % 37 oranında emperyalist; % 25 oranında "sosyalist" ülkelere; % 38 oranında ise bağımlı ülkelere üretileceği tahmin edilmektedir. Buna karşılık maden kullanımının ise % 66 oranında emperyalist, % 26 oranında "sosyalist", % 8 oranında ise bağımlı ülkelere olacağı sözkonusu analizin sonuçları olarak ortaya konulmaktadır. Görüldüğü gibi, emperyalizme bağımlı ülkeler, kendi ürettikleri madenlerin ancak 1/5'ini kullanabilmektedirler. Geriye kalan 4/5'lik miktar, emperyalist ülkelere kullanılmaktadır.

Emperyalist tekellerin hammadde gereksinmelerini artan oranlarda bağımlı ülkelere karşıyor olmaları, sözkonusu madenlerin sadece bağımlı ülke topraklarında olduğu, emperyalist ülke topraklarında bu madenlerin bulunmadığı gibi bir kanıyı uyandırmamalıdır.

Emperyalist tekeller, kendi ülke topraklarında da bu madenlere sahip olabilirler. Ancak, emperyalist tekelin tercihini, her zaman gerekli hammaddenin *maliyet fiyatı* belirler. İleride de ele alacağımız gibi, nerede doğa koşulları daha elverişliyse, yani daha az emekle daha çok cevher çıkarabiliyorsa, emek gücünün fiyatı daha ucuz ise, emperyalist tekel oradan hammadde sağlamaya yönelecektir. Buna karşılık, maliyetin görece yüksek olacağı kaynakları da kendi denetiminde yedeğine alacaktır. Nitekim, bugün, tekeller hammadde kaynaklarının "tükenebilir" özelliğini de gözönünde bulundurarak, bir taraftan daha az hammadde kullanabilecek teknolojilere başvurmakta, bir taraftan sentetik ürünleri ikame etmeye çalışmakta, diğer taraftan da denetim altında tuttukları hammadde kaynaklarını, maliyeti en ucuz olandan en pahalı olana kadar bir hiyerarşi içerisinde sokmakta ve önce görece en *ucuz* maliyetli kaynakları kullanarak, politikalarını uygulamaya çalışmaktadırlar. Bugün de, bu politika, bağımlı ülkelerin doğa koşullarının daha elverişli, emek gücünün fiyatının daha ucuz olması, yani hammaddeyi elde etmenin maliyet fiyatının daha düşük olması nedeniyle öncelikle bağımlı ülkelerin topraklarındaki hammaddeyi kullanmayı rasyonel kılmaktadır.

Yine daha önce belirttiğimiz gibi, tekel için, sadece mevcut kaynakların değil, potansiyel ve muhtemel olan kaynakların da önem taşıması, denetim soru-

nunu canalıcı bir niteliğe burundurmaktadır.

Emperyalizm, bağımlı ülkelerdek" denetim politikası için çeşitli araçlar kullanabilmektedir. Bu, doğrudan emperyalist yatırımlar veya yerli paravan şirketler biçiminde olabileceği gibi bağımlı ülke hükümetlerine dayatılan belli programlar biçiminde de somutlaşabilmektedir.

Emperyalizm için, denetim politikasının gereği olarak, maden envanterleri çıkartmak dirimsel bir önem kazanmıştır. Türkiye ile ilgili, böyle bir envanter, geçtiğimiz yıl *Türkiye Sınai Kalkınma Bankası* aracılığıyla yapılmıştır. Emperyalizmin, Türkiye için içsel bir olgu olma sürecinin bir parçası olarak, II. Paylaşım Savaşı sonrası birçok bağımlı ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kurulan bu banka, tüm maden işletmelerine gönderdiği anket formlarıyla mevcut, potansiyel ve muhtemel maden rezervlerini tespit ettirerek, *Türkiye Madencilik Envanteri* çıkarttırmışım

Özetlemek gerekirse; emperyalist tekeller, genişletilmiş - yeniden üretim koşullarının gerektirdiği maliyeti en ucuz hammaddeyi sağlamak ve hammadde kaynaklarının kullanımını birbirlerine kapatmak; böylece üstünlüklerini sürdürabilmenin önemli bir aracını ellerinde bulundurmak için, yoğun bir çekişme içindedirler. Tekellerin bu politikaları hammadde kaynaklarının, bugün için, bağımlı ülkelerden daha ucuza sağlanıyor olmasından dolayı, bağımlı ülke halklarını doğrudan etkilemektedir. Bağımlı ülke halklarının billurlaşmış emeğinden başka birşey olmayan madenler, bir taraftan bu ülkelerden değerlerinin altında ham veya yarı - işlenmiş biçimde alınmakta, çeşitli mamul ürünler haline getirilerek tekel fiyatlarıyla yeniden bu halklara satılmakta —böylece o ülkede yaratılan toplam değerleri önemli bir kısmı gasp edilmekte— bir taraftan da, emperyalist politikaya uyarlı olarak, sağlanan imtiyazlarla maden sahaları denetim altında tutulmakta, bu ülke halklarının kullanımına kapatılmaktadır. Bağımlı ülke, özellikle devlet işletmeleri aracılığıyla hammaddeyi edinse bile, onu işleyecek teknoloji, makina, donanım tekellerin elinde olduğundan, emperyalist politikaya uymak zorunda bırakılmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz emperyalist politikaya karşı, bağımlı ülkelerdeki çeşitli radikal kesimler, "önlem" olarak *"madenlerin devletleştirilmesi"* veya *"madenlerin devletçe işletilmesi"* talepleriyle ortaya çıkmaktadırlar. Hatta, bazı durumlarda bu doğrultudaki bir girişim, emperyalizmin resmi örgütlerince de onay görmektedir. Nitekim, Türkiye'de çıkarılan *"Devletçe İşletilecek Madenler Hak* kmda Kanun"* uyarınca linyit kömürleri ve demir cevherlerinin devletçe işletilmesi sözkonusu olduğunda, Türkiye'yi ziyaret eden Dünya Bankası Başkanı Mc Namara, bu durumu "memnuniyetle" karşıladığını belirtmekteydi. Bu "çakışma"yı nasıl açıklayabiliriz?

"Devletleştirme" girişimi, emperyalist tekeller ve onları yerli uzantıları /bağımlı ülke devleti/ bağımlı ülkenin emekçi halkları arasındaki ilişkileri hangi yönte etkileyebilir? "Devletleştirme", düzeni tehdit edici bir öge midir, yoksa düzen - içi bir öge midir? İşçi sınıfı nasıl bir "devletleştirme" talebiyle ortaya çıkmalıdır? Bu yazıda, yukarıdaki sorulara cevap arayacağız.

2. YÖNTEM ÜZERİNE

Yazıda izleyeceğimiz yönteme ilişkin olarak Lenin'in önerisine uyacağız. *"Karmaşık toplumsal ve ekonomik bir sorunu çözmek gerektiği zaman"* diyor Lenin, *"insanın sn tipik durumu, bütün karmaşık dış etki ve koşulların dışındaki bir durumu ele alarak işe girişmesi, aynı zamanda bir yandan da bu dış ve karmaşık koşuttan tek tek bir araya toplaması ve bu durumla ilgili olarak ulaştığı çözü-mü daha sonraki süreçte bir ön bilgi olarak kullanması zorunludur."* (4)

"Yeraltı - yerüstü doğal kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu emperyalizme bağımlı Türkiye'de, doğal güçlerin işletilmesiyle elde edilen artık değerın paylaşımı, kimlerce ve nasıl gerçekleştirilmektedir?" sorununu anlamak, Lenin'in de önerdiği gibi karmaşık dış etki ve koşulların dışındaki bir durumu ele almakla mümkün olabilir. Bu görece yalın durum, Marx'in esas olarak tarımsal rantı çözümlenmek üzere Kapitalin III. cildinde izlediği yöntem olacaktır. Çünkü; *"Asıl madencilik rantı, tarımsal rantla aynı yoldan belirlenir."* (5) Buna göre, başta kuracağımız model, şu üç sınıf arasındaki toplumsal ilişkiyi temel alacaktır; 1. Arazi sahibi, 2. Kiracı maden kapitalisti, 3. Maden işçileri.

önce, maden işçilerince yaratılan artık - değerın, ücret - kar - rant biçiminde bu üç sınıf arasında nasıl dağıtıldığı *sorunu* ele alınacaktır. Bu görece yalın modelin içine daha sonra "dış ve karmaşık koşullar" -devlet ve tekeller- soka-rak durumla ilgili olarak ulaştığımız çözümlü, "madenlerin devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu emperyalizme bağımlı Türkiye" karmaşık sorununun çö-zümünde bir önbilgi olarak kullanabileceğiz.

O halde soruna, arazi sahibi, kapitalist maden işletmecisi ve ücretli maden işçisi arasındaki ilişkiyle örülü bir modelle başlayabiliriz.

3. MADENCİLİK RANTI

Yapılması gereken ilk önerme, maden cevherlerinin billuriaşmış emekten başka hiçbirşey olmadıklarıdır. Bugün en "stratejik" diye adlandırılan madenler bile toprak altında buldukları sürece hiçbir değere sahip değildirlen. Cevher,

ancak, onu çıkararak işçinin harcadığı sinir, kas, ahnterinin kendisinde maddeleşmesiye bir değere sahip olur. Bakir toprak ve —ekonomik bakış açısıyla— su, insandan bağımsız olarak vardır ve insan emeğinin evrensel konusu (nesnesi)'dur. "Çevresiyle yakın bağlarımız ancak emeğin çözdüğü her şey, doğanın kendiliğinden sağladığı ve emeğin işlediği konulardır. Yakaladığımız ve yaşadığımız ortamdan çekip aldığımız balık, bakir ortamda devirdiğimiz tomruk ve maden yataklarından çıkardığımız maden cevherleri bunun örnekleridir, öte yandan, eğer emeğin konusu, deyim yerindeyse, daha önceki bir emeğin süzgecinden geçmişse, buna hammadde diyoruz; daha önce çıkartılmış olan ve yıkanmaya hazır maden cevheri gibi. Bütün hammaddeler emeğin konusudur, ama her emek konusu hammadde değildir; bu, her şey daha önce harcanan emek yoluyla bir değışiklik geçirdikten sonra ancak hammadde olabilir." (6)

Böylece temel önermemiz, hammadde dediğimiz şeylerin de emek ürünü olduklarıdır. Uygun doğa koşulları ne artı - emeği ne de dolayısıyla artı - değeri yaratır. O, sadece, işçiye bir olanak sağlar; daha az emekle doğayı dönüştürebilmek olanağını. Bu nedenle "zengin maden yatakları" dediğimizde daha az emek harcayarak maden çıkarmaya elverişli doğal koşullardan söz ediyoruz demektir. Ona "zenginlik" sıfatını kazandıran, daha az emek talep etmesi özelliğidir.

Böylece, cevher biçiminde maddeleşmiş emek olan ürün; *gerekli - ürün ve artı - ürün* olmak üzere ikiye ayrılır. Gerekli ürün, işçinin asgari yaşam koşullarını sağlayabilmesi için ona verilen ücreti, artı ürün ise, sermaye üzerinden ortalama karı ve madencilik rantını içerir. Rantın nedeni Marx'ca şöyle belirtilir: "Aterede doğal güçler tekel altına alınabiliyorsa ve onları kullanan sanayici kapitaliste bir artı - kar güvencesi veriyorsa, ister çağlayanlar, zengin madenler, balıkla dolu sular, ister daha elverişli bir yerde bulunan bu arsa olsun, burada yeryüzünün bir bölümüne tasarruf nedeniyle bu doğal nesnelere sahibi haline gelmiş olan kişi, bu artı - karı rant biçiminde işlev yapmakta olan sermayeden çekip alacaktır." (7) Demek ki, rantın, doğal güçlerin belli kişi veya kişilerin mülkiyetinde olması ve diğerlerinin bundan mahrum bırakılmasıyla ilgisi vardır. Ancak eklenmesi gereken, doğal güçler üzerindeki tekelin iki katlı bir tekel olduğudur. Doğal güçler üzerinde —tarımsal toprakta, maden yataklarında, göllerde, vb.- hem kapitalist işletmecinin hem de doğa gücünün mülkiyetini elinde bulundurmanın tekeli vardır. Doğal güçlerin tekeliyle ilgili ranta *toprak rantı* denilir. Bu doğal güç, tarım ise toprak rantı, *tarımsal rant*; maden ise *madencilik rantı*, bir arsa ise *arsa rantı*, vb. adını alır. Özimiz ilgi alanımız maden olduğuna göre, madenlerin bulunduğu toprağın iki katlı tekelinin neler olduğunu görelim.

3.1. KAPİTALİST MADEN İŞLETMESİ TEKELİ

Lenin'in "*toprak ekonomisi tekeli*" adını da verdiği bu tekel, madenin bulunduğu arazideki mülkiyetin varlığından ve arazi sahipliğinin biçiminden (ister

Özel ister devlet mülkü olsun) tamamen bağımsız olarak arazinin sınırlılığını, kapitalist işletmece işgalini içerir. Bunun dışında, tek tek maden yatakları da verimliliklerine ve pazara yakınlıklarına göre birbirlerinden farklılık gösterirler. Bu farklılık uzunca bir süre varlığını korur. Farklı nitelikte, özellikle daha zengin maden yatakları sınırlı ölçüde mevcuttur, çoğaltılamazlar.

Maden yataklarının bu sınırlı olma özellikleri, her maden yatağının bir işletme konusu olarak belirli bir maden kapitalistince tekelleştirilmesine yolaçar. Bu nedenle, başka bir maden kapitalisti, sermayesini bu madene aynı zamanda yatıramaz, başka bir işgal edilmemiş maden bulmak durumundadır.

3.2. ÖZEL ARAZİ MÜLKİYETİ TEKELİ

Burada, arazi sahibi, özel mülkiyetine sahip olduğundan dolayı, isterse bu doğal güçden yararlanmayı engelleyebilir. Onu, toplumsal üretimin dışında tutabilme tekeline sahiptir. Böylece, arazi sahibi, özel arazi mülkiyetinin tekeli, kiracı kapitalist ise kapitalist maden işletmesinin tekeli elinde tutar. Arazi sahibinin, kendisinin madeni işletmesi birşey değiştirmez. Bu durumda doğal güçler üzerindeki İki katlı tekele tek başına sahip olur.

Kapitalist maden işletmesi tekeli, maden üretiminden ortaya çıkar. Çünkü bu, madenin sınırlı oluşu ve istenildiğinde yeniden üretilmemesiyle ilgili bir durumdur. Yeni kaynakların da bulunması bu durumu değiştirmez. Bu durumda, kapitalist maden tekeli, sadece yeni bir düzeyde gerçekleşmiş ancak, varlığını da sürdürmüş olur.

Kapitalist maden işletmesi tekeli, madendeki mülkiyet biçimlerinden bağımsız olarak vardır. Buna karşılık özel arazi mülkiyetindeki tekel, arazinin mülkiyetine sahip olmayı ön-gerektirir.

Özetle, kapitalizmde bu iki tekelin varlığı, kapitalist maden rantının nedenidir. Kapitalist maden işletmesindeki tekel *farklılık rantını*; arazinin özel mülkiyetindeki tekel ise *mutlak rantı* oluşturur. Ama bu, tekelin kendiliğinden rant yarattığı anlamına gelmediği gibi, madenin kendiliğinden rant sağladığı anlamına da gelmez. Rantın özü, maddeleşmiş emektir. Doğal güçler üzerindeki tekel, sadece artık değerinin bir bölümünün ranta dönüşmesini sağlar. Sadece bu ölçüde doğal güçler üzerindeki tekel, rantın nedenidir.

4. FARKLILIK RANTI

Kapitalist doğal güçleri işletme tekeli, madencilikte, tarımda, balıkçılıkta, vb. kapitalizmin birtakım ekonomik yasalarının *somut* görünüş biçimlerinde bir

dizi değişikliğe yol açar. Bunlardan en önemlisi, tarım, maden, vb. ürünlerinin toplumsal değer büyüklüklerinin belirlenmesinde ortaya çıkar.

Sanayide toplumsal değer büyüklüğü, doğal güçlerden elde edilen ürünlerin toplumsal değer büyüklüklerinden farklı bir biçimde oluşur. Sanayide, çeşitli artık değer kütleleri, bir ortalama kar halinde eşitlenirler ve toplumsal sermayenin tam parçaları olarak bireysel sermayelere eşit olarak dağılırlar. Tarım ve madende ise toplumsal değer büyüklüğü başka yoldan belirlenir. Doğa koşullarının elverişliliği, üretimin yüksekliği, üretkenliği burada en önemli etkidir. Diğer üretim koşulları eşit alındığında, birim toprak yüzeyi başına üretimin yüksekliği, madenin verimliliğine bağlıdır. Birim alana yapılan sermaye yatırımı farklı nicelikte maden ürünlerine dağılır. Doğa koşulları daha uygun ise maden çıkartmak daha kolay olacak, dolayısıyla harcanan emek daha çok nicelikte cevherde maddeleşecektir. Bu nedenle iyi maden damarlarına sahip kapitalistler, aynı nicelikte emekle görece daha kötü damarlara sahip olanlarda« daha çok cevher sağlarlar.

Maden çıkarmadın maliyetini düşürmek, böylece daha verimli üretim yapmak da sınırı olan bir süreçtir. Madenlere olan ödeme gücüne sahip talep, daha güç koşullarda maden çıkarılan ocakların da işletilmesini gerektirir. Ürün birimi başına maliyet fiyatı, bu ocaklarda daha yüksektir.

Maliyet fiyatı, ortalama sermaye harcamalarıyla belirlendiğinde, bunun anlamı, daha güç koşullarda maden çıkaranların ortalama kan gerçekleştirememeleri olur. Aynı maden cevherleri, aynı fiyata satıldıklarından yüksek maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark, yani kar, daha az olacaktır. Böylece yüksek maliyet fiyatıyla maden çıkaran kapitalist, koyduğu sermaye üzerinden en azından ortalama kar elde edemiyorsa, sermayesini maden sektöründen çekip başka alana yatırım yapar. Bunun sonucunda da pazarda maden cevheri eksikliği duyulur. Bu nedenle de fiyatlar yükselir. Fiyatlardaki bu artış, görece verimsiz ocaklara sahip maden kapitalistlerine tekrar ortalama karış gerçekleştirme olanağı sağlar.

Böylece cevher maliyet fiyatı, tüm cevherlerin dengeli aritmetik ortalaması olarak değil, daha çok, görece en elverişsiz ocaklardan çıkarılan madenin maliyet fiyatıyla belirlenir. Genel koşul, bu cevherler için ödeme gücüne sahip bir talebin bulunmasıdır. Bu anlamda, sözkonusu ocak, mutlak anlamda en kötü ocak değil, ürünleri için ödeme gücüne sahip talebin hala bulunduğu ve ortalama karın gerçekleştirilmesinin mümkün olabileceği görece en kötü ocaktır.

Toplumsal değer büyüklüğünün bu oluşum mekanizmasına bağlı olarak madendeki toplumsal üretim fiyatı da, görece en kötü ocaklardan çıkarılan cevherlerin bireysel üretim fiyatıyla belirlenir. Bunun sonucu, daha iyi ocaklara sahip ka-

pitalistler fazladan bir artı-karı gerçekleştirirler.

Sanayide, daha iyi üretim koşullarında üretim yapan kapitalistler, ürünlerinin maliyet fiyatı toplumsal maliyet fiyatının altında olduğunda fazladan artı değer *geçici* bir netliği vardır. Ancak madencilikte önemli bir üretim koşulu olan ocak verimliliği arasındaki farklar görece olarak daha sürekli olduğundan *bu* fazladan artı-değer, daha, *uzunca* bir süreye sahiptir.

Daha iyi ocaklara sahip maden kapitalistlerinde ortaya çıkan ve toplumsal üretim fiyatının üzerinde kalan bu ek farklılaşmış gelir, kapitalist maden işletmeciliği koşullarında *farklılık rantına* dönüşür.

Kapitalist maden işletmesindeki tekel, bu fazladan artı-değerin arazi sahiplerince elkonulan farklılık rantına dönüşmesine yol açar. Bu farklılık rantı, her zaman, doğa gücü tekelinde tutan tekil sermayenin bireysel üretim fiyatı ile sözkonusu üretim alanına yapılan toplumsal üretim fiyatı arasındaki farktan çıkar.

Özetle farklılık rantı, görece en kötü ocaklardaki maliyet fiyatı ile toplumsal ortalama kar tarafından oluşturulan toplumsal üretim fiyatı ile daha iyi ocaklardaki daha düşük bireysel üretim fiyatı artı toplumsal ortalama kar arasındaki farktan oluşur.

Farklılık rantı da, önce I ve II olarak kendi içinde ikiye ayrılır.

4.1. MADENCİLİKTE FARKLILIK RANTI I (FRI)

Ocağın verimliliği ve pazara olan yakınlık - uzaklık durumu açısından bu rantı da Farklılık Rantı I (FR_{Ia}) ve (FR_{Ib}) olarak ele almak gerekmektedir. *Verimlilik rantı* adı da verilen FR I, maden yataklarının genişliği ve jeolojik durumu, kullanılabilir mineral miktarı ve pazara uzaklık - yakınlık durumu gibi etkenlerle belirlenir.

FR_{Ia}, kapitalist maden çıkarma tekeli üzerinde, madenin farklı doğal verimlilikte oluşundan ortaya çıkar. FR'nin oluşum mekanizmasına göre, görece kötü ocaklardan alınan cevherin bireysel üretim fiyatı, toplumsal üretim fiyatını ayarlar. Daha iyi ocaklarda bireysel üretim fiyatları, daha yüksek emek üretkenliğinden ötürü daha düşüktür. Buna göre FR_{Ia} özünde, cevherin görece kötü ocaklardaki maliyet fiyatı ile belirlenen toplumsal üretim fiyatı ile, daha iyi ocaklardaki daha düşük maliyet fiyatlarından dolayı daha düşük olan bireysel üretim fiyatları arasındaki farktır.

FR_{Ib}, ise madenin çıkarıldığı yerle pazarlandığı yer arasındaki farklı uzak-

FARKLILIK (DİFERANSİYEL) RANT I ve ii 'mn OLUŞMASI

AYNI BÜYÜKLÜKTE FAKAT AYRI VERİMLİLİKTEKİ ÖCÄKLER	SERMAYE YATIRIMLARI SIRASI	SERMAYE YATIRIMI TL	ORTALAMA KAR ORANI	ORTALAMA KÄR TL	ELDE EDİLEN ÜRÜN MİKTARI (100 %)	BİREYSEL ÜRETİM EDERİ TL		TOPLUMSAL ÜRETİM EDERİ TL		DİFERANSİYEL RANT I TL	DİFERANSİYEL RANT II TL	DİFERANSİYEL RANT VE İİ İNİN TÜM TUTARI TL
						TUM ÜRETİM	100 KİLOĞUN	100 KİLOĞUN	TUM ÜRETİMİN HEDEF ALINAB			
En kofu öcök	BİRİNCİ YATIRIM	100	% 20	20	4	120	30	30	120	0	0	0
Ortalama öcök	BİRİNCİ YATIRIM	100	% 20	20	5	120	24	30	150	30	0	30
İyi öcök	BİRİNCİ YATIRIM	100	% 20	20	6	120	20	30	180	60	0	180
	İKİNCİ YATIRIM	100	% 20	20	8	120	15	30	240	0	120	

FARKLILIK (DİFERANSİYEL) RANT I ve RANT II'nin OLUŞMASI

ÜRETİM DALLARI	SERMAYENİN ORGANİK BİLESİMİ	ART Kİ DEĞER % 100	ÜRÜNÜN DEĞERİ	ÜRETİM DALLININ KAR ORANI	ÜRETİM DALLARI KAR ORANLARININ ORTALAMA KAR ORANIYLA AYNI DÜZEYE GETİRİLMESİ	ORTALAMA KAR ORANI	ORTALAMA KAR	ÜRETİM EDERİ	MUTLAK RANT
DERİ ENDÜSTRİSİ	65 c + 35 v	35	135	% 35	$K' = \frac{60c}{240c + 60v} \cdot 100 = \%20$	% 20	20	120	
DÖKÜME ENDÜSTRİSİ	80 c + 20 v	20	120	% 20		% 20	20	120	
MAKİNE YAPIMI	95 c + 5 v	5	105	% 5		% 20	20	120	
TUM SANAYİ	240 c + 60 v	60	360						
MADEN	60 c + 40 v	40	140	% 40		% 20	20	120	20

MUTLAK RANTIN OLUŞUMU *

(*) Grafikler için, "Grafiklerle Ekonomi Politik" (Bilim Yayınları, Ankara, 1978) adlı kitapta yararlanılmıştır.

İkiara gire belirlenir. Ulaşım giderleri farklı olacağından, daha az ulaşım gideri- ne sahip maden kapitalisti avantajlı olacaktır. Bu rantta "konum rantı"âa denilir. FR 1 b, o halde, maliyet fiyatının ogesi olarak toplumsal ulaşım harcamasını be- lirleyen ve pazara göre en elverişsiz konumdaki madencinin cevherlerinin ulaşım maliyetiyle, pazara en yakın olanların ulaşım maliyetleri arasında ortaya çıkan farktır. Pazara yakın olanlar veya daha ucuz ulaşım olanakları olanlar, fazladan kar sağlarlar.

özetle, maden cevherlerinin toplumsal üretim fiyatı, görece kötü madenle- rin (maliyet fiyatı) + (Ortalama kar)'ıyla çakışır. Bu ocaklarda toplumsal ortala- ma üretim koşullarında düşük verimlilik ve pazara daha uzak konumda olma ne- deniyle, maliyet fiyatları görece en yüksektir. En verimli ve en elverişli konum- daki ocaklardan çıkarılan cevherlerin daha düşük bireysel üretim fiyatları ile ara- daki fark, kapitalist toprak işlenişi tekeli koşulları altında FR I'i oluşturur.

4.2. MADENCİLİKTE FARKLILIK RANTI II

Maden kapitalistinin yaptığı ek yatırımlarla cevherin çıkarılış sürecindeki üretkenlik artırılır. Maden çıkarmayı izleyen aşamalarda ek sermaye yatırımları, önemli rol oynarlar, örneğin maden cevheri ergitme, tesislerin verimliliği, maden çıkartmadaki sermaye yatırımlarının verimliliği için büyük önem taşır. Cevher çı- karma ve ergitme teknolojisini geliştiren kapitalist, ocağı daha etkin çalıştırma, daha fazla emek emme olanağına sahip olur. Bu durumdaki kapitalistin üretim fiyatı, diğerlerinininkinden düşük olur; aradaki farka, FR II adı altında el koyar.

Madencilik FR I ve FR II Arasındaki İlişkiler:

FR I, tarihsel olarak FR H'den önce gelir. Ancak, her ikisi de kapitalist ma- den işletmeciliği tekeline doğmaktadır.

İkisinin de kaynağı maden işçilerinin karşılığı ödenmemiş emekleridir. Farklı doğal verimlilik FR'nin sadece doğal bir ön koşuludur, ama hiçbir zaman kaynağı değildir. O, ortalama kar, maden kapitalisti tarafından alındıktan sonra artık değerden geriye kalan kısımdır. Daha iyi ocak verimliliği veya ek - sermaye yatırımları sadece maden işçisinin emeğinin daha çok üründe maddeleşmesini sağlar. Böylece fazladan bir artık - değer mümkün olur. Bu nedenle elkonulan FR, özünde karşılığı ödenmemiş emektir.

iktisadi olarak, madenin bulunduğu araziyi, maden kapitalistine kiralayan arazi sahibi; FR I'e el koyar. Bu, kira sözleşmesiyle saptanan tutardır. Buna karşı- lık FR II'nin bir kısmına zaman zaman kiracı kapitalist de el koyabilir. Genel ola- rak kira sözleşmeleri uzunca bir süre için yapılırlar ve burada sabit bir kira bedeli saptanmıştır. Bu süre içinde birbirini izleyen sermaye yatırımlarının ortaya çıkar-

dığı FR II'yi, kiracı kapitalist alır. Ancak, kira sözleşmesinin sona ermesiyle FR II, yeni kira bedeline dahil edilerek arazi sahibine geçer. Bu nedenle, kiracı madenci kapitalistlerle, arazi sahipleri arasında öncelikle kiralama süresi üzerinde önemli çıkar karşıtlıkları belirebilir icracı kapitalist uzun kiralama sürelerinden yana iken, arazi sahibi bu süreyi kısa tutmaya çalışır. Egemen sınıflar arasındaki bu çekişme, maden işçilerinin ücret düzeyini de etkiler.

Son olarak, FR I sadece verimlilik ve konum bakımından daha iyi ocaklarda ortaya çıkar. Görece en kötü ocak, FR I'e olanak vermez. FR II, cevher üretiminde tüm ocaklarda gerçekleştirilebilir. En kötü ocak bile sermaye yatırımlarıyla verimli hale getirilerek, görece daha iyi ocak konumuna getirilerek, FR II sağlayabilir.

5. MUTLAK RANT

Farklılık rantı sorununu çözümlerken, görece en kötü ocağı işleten kapitalistin, çıkarttığı cevheri sattığında, yalnızca üretim maliyetini karşılayabildiğim, dolayısıyla ortalama karın üzerinde bir karı (farklılık rantı) elde edemediğini belirtmiştik. Ancak, hiçbir arazi sahibi bir çıkarı olmadan en verimsiz ocağının bile işletilmesine izin vermez; mutlaka bir kira talebinde bulunur.

Bu durumda, en kötü ocağı işletecek kiracı da, rant ödeyebilmek için ortalama karın üzerinde bir fazlalık sağlamak zorundadır, örneğin, çıkarılan cevherin ton başına üretim maliyeti 250 TL ve ortalama kar da ton başına 50.- TL olsun. Bu durumda cevherin piyasa fiyatı, ton başına 300 TL dir. Eğer bu fiyat *veri* alınrsa, sermaye üzerinden ortalama karın üstünde bir fiyat bırakmayan ocaklar işletilmeyecektir. Böylece cevher üretimi azalacak ve talebi karşılayamayacak düzeyde kalacaktır. Bunun sonucunda ise ürün maliyetleri yükselerek, cevher üretiminin toplumsal fiyatı 400 liraya çıkabilecektir. Bu durum, kiracı kapitalisti en kötü ocakları da işletmeye itecektir. Çünkü cevher fiyatı (400 TL), artık yalnızca üretim maliyetini (250 TL) ve ortalama karı (50 TL) karşılamakla kalmayıp, arazi sahibine kira olarak ödeyeceği bir fazla da (100 TL) bırakmaktadır. Bu 100 TL, kira karşılığı rant olarak arazi sahibine verilir. Bu rant görece en kötü ocak sahibi için olduğu gibi, verimli ve iyi konumdaki ocaklar için de söz konusudur. Mutlak rant, Marx'ın bilimsel buluşlarından birisidir. Bu rantın kaynağı, madende ve tarımda sanayide olduğundan daha çok işçi çalıştırılmasıyla ilgilidir. Bu durumun sonucu, üretimin toplumsal fiyatının üzerindeki fazla, mutlak rant biçiminde toprak veya arazi sahibince alınır. Bu rantın, Marx, özellikle istihraç (maden çıkarma) sanayiinde daha da önemli rolü olduğunu belirtir: (8) Çünkü, der Marx; *"istihraç sanayiinde madenler, vb, hammaddeler, yatırılan sermayenin bir kısmını oluşturmaz. Bu durumda emeğin konusu, daha önceki bir emeğin ürünü olmayıp, metallerde minerallerde, kömürde, taşta, vb. olduğu gibi, doğa*

tarafından sağlanmış bir lütuftur. Böyle durumlarda, değişmeyen sermaye, neredeyse bütünüyle (emekçilerin gündüz ve gece vardiyaları çalışmaları sonucu) artan bir emek miktarını emebilecek emek araçlarından oluşur. Diğer şeyler eşit olmak üzere, ürünün değeri ve kitlesi, harcanan emekle doğru orantılı olarak artar, üretimin ilk gününde olduğu gibi, ilk ürün biçimlendiricileri —insan ve doğa— şimdi de sermayenin maddi öğelerinin yaratıcıları haline gelmişlerdir. Gene birarada çalışırlar. Emek gücünün esnekliği sayesinde daha önceden herhangi bir artış olmaksızın birikim alanı genişlemiştir" (9). İstihraç sanayinin bu özelliği nedeniyle genişleyen birikim olanağıyla birlikte, bu birikimin önemli bir kısmı, mutlak rant biçiminde arazi sahibinin gelirini oluşturur.

Sanayinin sermaye başında daha çok canlı emek çalıştıran bazı kesimlerinde de —tekstik, gıda sanayii örneğin— benzeri bir durum görülebilir. Ancak sanayide dallar arasında rekabet, sermayenin bir dalda diğerine hiçbir engelle karşılaşmadan akması olanağının varlığı nedeniyle, aynı büyüklükteki sermayeler, aşağı yukarı aynı miktarda ortalama kar bırakırlar.

Maden ve tarımda ise, topraktaki özel mülkiyetin tekeli niteliği, sanayiden madene sermaye akışını engeller. Maden kesiminde yatırım yapabilmek için, mevcut kiracıların dışlanması, daha da önemlisi, işlenen en kötü ocağa bile kira ödenmesi gereklidir. Arazi üzerindeki mülkiyetin tekeli niteliği nedeniyle, cevher fiyatları, görece en kötü ocaktaki üretim koşullarmca belirlenen bir değere yükselir.

Mutlak rant, çıkarılan cevher değerine tekabül eden toplumsal üretim fiyatının üzerindeki bölümdür. Bu değer, sanayiye oranla sermaye başına daha çok canlı emek kullanılıyor olmasının sonucu, maden işçilerinin emeğiyle yaratılır ve arazi mülkiyetinin tekeli niteliği nedeniyle arazi sahiplerinin cebine girer. Bu, kapitalist toplumun, arazi sahiplerine vermek zorunda kaldığı bir haraçtır.

Arazideki özel mülkiyetin, farklılık rantının ortaya çıkışıyla ilgisi yoktur. Mülkiyet, sadece bu rantın bölüşümünü etkiler. Oysa mutlak rantın doğuş nedeni doğal güçlerin özel mülkiyetidir. Ne var ki bu mülkiyet üzerindeki hukuki sahiplik, kendi başına rant yaratmaz. "*Ama, gerçekten de, ona (doğal güçleri elinde tutana TİB) toprak ister gerçek tarımsal amaçlar için ister yapı, vb. gibi öteki üretim araçları için kullanılsın, iktisadi koşullar, toprağı, kendisine bir artı getirecek biçimde kullanmasına izin verinceye dek kullanım dışında tutmak gücünü verir. Bu alanın mutlak büyüklüğünü çoğaltamaz ya da azaltamaz, ama piyasaya konan toprak miktarını değiştirebilir*". (10) Doğal güçlerin kullanımına ilişkin izin hakkını elinde tutan kişi, vereceği izine karşı mümkün olduğu kadar büyük bir artı elde etmeye çalışır; kira bedelini azamileştirme çabasıdadır. İzin hakkı olarak yaratılan toplam artı değer önemli bir parçasını alan toprak sahibi bunu, "gelir" olarak tüketimine harcar. Bu durum, yaratılan toplam artı değerden

"sermaye" ye dönüşecek payın sınırlarını daraltmıştır. Ancak, temel sloganı *"Biriktir, biriktir! Musa da bu, peygamberler de bu!"* (11) olan kapitalistin, artık - değer in ya da artık - ürünün elden geldiğince büyük kısmını sermayeye çevirme hedefi önünde bir engeldir bu. Cılıkü yaratılan artı - değer in bir kısmı "sermaye" olabilecekken "gelir" olmaktadır. Bu nedenle kapitalizmin rasyonaitesi, doğal güçler üzerinde, payını azamileştirmeye çalışan toprak sahibi yerine, "sembolik" bir izin payıyla yetinen ve iktisadi olarak eline geçirebileceği "gelir"i (rantı), kapitalist ihsan edip onun "sermaye" birikimi sürecini hızlandıracak devlet mülkiyetini gerekli kılar. Devlet mülkiyetiyle birlikte mutlak rant ortadan kalkmaz ancak toprak sahibinin elkoyduğu mutlak rantın boyutları, devlet mülkiyetinde son derece küçültülmüştür, "sembolik" düzeye inmiştir. Oysa, çoğu SSCB kaynaklı birçok ekonomi politik kitabında devlet mülkiyetiyle birlikte mutlak rantın ortadan kalkacağı belirtilmekte, buna da gerekçe olarak, mutlak rantın özel toprak mülkiyetinden kaynaklandığı, "özel"den "devlet"e bir geçişle bu rantın varlık nedeninin kalmayacağı ileri sürülmektedir. (12) "Bilim işçileri"nin "özel" sözcüğünün oltasına takıldıklarını söylememiz gerekiyor. "Mutlak rantın dayanağı, toprağın özel mülkiyetidir" denildiğinde buradaki "özel" sözcüğü, özel-devlet ayırımı yapmak üzere kullanılmış bir sözcük değildir. Tersine, sözkonusu doğal güç her zaman birilerinin mülkiyetindedir. Bu devlet de olabilir, özet kişiler de. Bundan yararlanmak isteyen, özel kişinin iznini almak durumunda (hatta onu memnun edici bir artı bırakmak koşuluyla) olduğu gibi aynı izin devletten de alınmak durumundadır. Tek fark, devletin izin konusunda daha "cömert" davranmasıdır. Zaten, toprak mülkiyeti, farklılık rantının oluşması için bir ön koşuldur; farklılık rantı toprak mülkiyetinin varlığını gerektirir.

Doğal güçlerin devletin mülkiyetinde olması halinde, Devlet gerekli izin karşılığı oldukça küçük bir gelir ister ve sanayiden bu alana sermaye akışı hızlanır. Çünkü yaratılan toplam artık değer in ancak küçük bir kısmı "sermaye" olmak yerine "gelir" olacaktır. Böylece bu kesimlerde tarımda, madende vs. — yaratılan ek artık - değer, bundan böyle artık - değer in genel dağılım sürecine katılır, sonuçta, kapitalist üretimin her dalında ortalama kar, yerleşme olanağı bulur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, "bilim işçileri" devlet mülkiyetiyle birlikte mutlak rantın ortadan kalktığını ileri sürmekte ve Lenin'in toprağın ulusallaştırılması (devletleştirilmesi) üzerine söylediklerini "kanıt" göstermektedirler. Ancak,, sözkonusu makalelere bakıldığında Lenin'in "mutlak - farklılık" gibi bir ayırım yapmadığını, sadece "toprak rantının devlete geçeceğini" (13) belirttiğini görmekteyiz.

Devletleştirme, kapitalizmin rasyonaitesine uygun olmasına karşın, burjuvazi genellikle devletleştirmelere karşıdır. Bunun başlıca iki nedeni var; birincisi, kapitalist, aynı zamanda doğal gücün sahibi de olabilmekte böylece mutlak rant bir üçüncü kişiye gitmek yerine doğrudan kendisine kalabilmektedir. İkinci-

cist ise, burjuvazi her türlü özel mülkiyete el uzatılmasına karşıdır. Politik gücünün dayanağını oluşturduğu için, Özel mülkiyeti el sürülmez "kutsal bir nesne" olarak görür.

6. TEKEL FİYATI VE MADENCİLİK

Son olarak, farklılık rant» ve mutlak ranta ek olarak tekel rantından söz etmemiz gerekmektedir. Tekel rantının nedeni tekel fiyatıdır. *"Bir tekel fiyattan söz ettiğimiz zaman, genel olarak, genel üretim fiyatıyla olduğu kadar ürünlerin değerleriyle de belirlenen fiyattan bağımsız olarak yalnızca alıcıların satın alma şevkleri ve ödeme yetenekleriyle belirlenen bir fiyatı kastediyor"* (14) Bilindiği gibi, üreticilerin elinde arzı sınırlama gücü var ise, fiyatı belirleme gücü devar demektir. Tekel fiyatı, toplumsal emek gücü tarafından yaratılan toplam değerde herhangi bir değişiklik yapmaz. Tekel fiyatıyla elde edilen aşırı kar, gerçekte toplumun diğer kesimlerinin gelirlerinden yapılan değer aktarmaları niteliğindedir.

Kapitalist madencilik rantının olağan biçimlerinden biri olan tekel rantının nedeni, tekel fiyatıdır, öyle madenler vardır ki, bunların çıkarılması için gerekli koşullara pek az kapitalistin gücü yetebilir. Bu madenlerin pek az bir bölümü pazarda bulunabileceğinden fiyatları hem bütün madenlerde olduğu gibi toplumsal üretim fiyatının hem de üründe somutlaşan değer çok üzerindedir.

Belirli bir cevherin değerinden fazlalığı, tümüyle bu cevhere duyulacak taleple belirlenecek olan bu tekel fiyatından, madenci kapitalist bir artı-kar sağlar. Tekel fiyatından gelen bu artı - kar, ranta dönüşür. Tekel rantının kaynağı madencilik sektörünün dışında aranmalıdır. Bu rant fiyat mekanizması aracılığıyla, öteki üretim dallarında sağlanan artı - değer yeniden dağılımı sürecinde elde edilir. Büyüklüğü ise ödeme gücüne sahip talepçe belirlenir.

Yapılan bu temel kavramların tanımından sonra soyutlama düzeyimizi indirerek nesnel gerçekliğin karmaşık öğelerini artık analizimizin içine katabiliriz, önce uygulamada kapitalist madencilik rantını ele almamız uygun olacaktır.

7. UYGULAMADA KAPİTALİST MADENCİLİK RANTI

Somut yaşamda, rant, tanımladığımız türlerde değil, farklı görünüş biçimlerine bürünür. Temelde *"kiralama"* ve *"toprak fiyatı"* biçimlerine bürünen madencilik rantının, konumuzla olan ilgisi, ağırlıklı, "kiralama" yöntemiyle ilgilidir.

"Kiralama" ile maden kapitalisti, arazi sahibinden, arazisi dahilindeki ma-

denleri işletme hakkını sağlar. Burada kira süresi ve kira bedeli belirleyici karar öğeleridir. "Kiralama" eylemi, arazi sahibiyle maden kapitalisti arasında, rant ilişkilerini ortaya çıkarır.

Kiralama, kapitalist madencilik rantının başlıca görünüş biçimi olmakla birlikte kira bedeli eşittir maden rantı değildir. Kira bedeli, madencilik rantına yabancı olan öğeleri de içerebilir; "... sermayenin faizi, toprak rantının böyle dışarıdan gelme bir parçasını oluşturabilir... Ama bu, faizden ayrı olarak, kira parası kısmen ya da bazı durumlarda, yani gerçek toprak rantının hiç bulunmadığı... bir durumda tamamen, ya ortalama kardan ya normal ücretlerden, ya da her ikisinden birden yapılan bir indirim gizleyebilir. İster kardan, ister ücretlerden olsun, bu bölüm burada toprak rantı olarak görünür, çünkü normal olarak sanayici kapitalistin ya da ücretli işçinin eline geçeceği yerde, kira parası biçiminde toprak beyine ödenmektedir. " (15)

Görüldüğü gibi, sermaye faizi, ortalama karın bir kısmı, hatta normal ücretlerin de bir kısmı, *iktisadî* olarak madencilik rantı olmamalarına rağmen, *uygulamada*, gerçek madencilik rantıyla birlikte arazi sahibinin gelirini oluşturabilirler.

Arazi sahibine ödenecek kira bedelinin yüksekliği, son kertede, kiracılarla arazi sahipleri arasındaki güç dengesiyle, madencilik rantı temelinde saptanır. Ancak, uygulamada madencilik rantının görünümüne ilişkin Marks'ın belirttiği son bir nokta, özellikle analizimize devlet ögesini kattığımızda anlamını bulacaktır. "En sonu" diyor Marks, "toprak rantının, yani toprağın üretim ya da tüketim amaçlarıyla Kullanılması aarşugınaa, topran rantı adı altında, toprak beyine ödenen kira parasının çeşitli görünüşleri incelenirken şu da akılda tutulmalıdır. Kendilerinin değeri olmayan, yani toprak gibi emek ürünü olmayan, ya da antikalar ve bazı ustaların sanat eserleri, vb. gibi emek harçayarak yeniden üretilemeyecek şeylerin fiyatı, birçok 'raslansal' düzenlemelerle belirlenebilir. Bir şeyi satmak için, onun tekel altına alınmak ve yabancılaştırmak yeteneğinden başka birşey gerek yoktur" (16) Marks'ın belirttiği "raslansal düzenleme" ölçütüne yeniden döneceğiz.

8. DEVLET VE MADENCİLİK RANTI

Buraya kadar olan analizimizde kurmaya çalıştığımız model, maden işçisi, kiracı maden kapitalisti ve arazi sahibi arasındaki ilişkiyi konu alıyordu. Buna göre, maden cevherinde billurlaşmış emeğiyle asıl değeri yaratan maden işçisidir. İşçi yarattığı değerden ancak, ücret adı altında, kendisini yeniden üretmesine yetecek bir payı alır. Karşılığı ödenmemiş emeğe tekabül eden artık değer; kiracı kapitalist ile arazi sahibi arasında paylaşılır. İktisadi olarak, kiracı kapitalist yatırdığı sermaye üzerinden ortalama kara el koyarken, arazi sahibi ortalama karın

üzerinde kalan kısma rant adı altında el koyar. Uygulamada ise, kira sözleşmesine bağlı olarak arazi sahibinin payının eli, madencilik rantının ötesinde, sermaye faizine, ortalama kara ve ücretin bir kısmına kadar uzanabilir.

Kurduğumuz bu modele, şimdi yeni bir ögeyi katacağız; *devlet* ögesini. Artık, önceki modeldeki doğal gücün belli bir parçasını tekelinde tutan ve bu doğal gücün, kendisine bir artı sağlanmadıkça, kullanılmasına izin vermeyen, bu konumundan ötürü de mutlak rant adı altında bir haraca el koyan arazi sahibini analizimizden çıkarıyoruz. Şimdi modelimizde, onun yerine, doğal gücün mülkiyetine sahip *devlet* var. Doğal gücü işletmek için, devletten izin almak gerekmektedir ve mutlak rantın (izin bedeli olarak) ona verilmesi gerekmektedir.

Arazinin, dolayısıyla madenin işletilmesine ilişkin iznin devlet elinde olması durumunda, mutlak rant ortadan kalkmaz. Buna bağlı olarak kapitalist maden işletmeciliği tekeli de sürer; bu farklılık rantının da sürmesi anlamına gelir. Ancak, artık *iktisadi olarak* farklılık rantını ve mutlak rantı devlet gerçekleştirir. Bundan dolayı Lenin, toprağın ulusallaştırmasının özünde toprak rantının devlete devredilmesi anlamına geldiğini belirtmişti.

önceden belirttiğimiz gibi, madenlerin devletin hüküm ve tasarrufu altında olması, kapitalizmin gelişimi için ideal koşulları yaratır. Artık, doğal güçlerin işlenmesinde daha çok canlı emek kullanılması sonucu ortaya çıkan ürünün toplumsal fiyatının üzerindeki fazla, artık değer genel dağılım sürecine katılır. Sanyiden maden sektörüne geçebilmenin yolları açılmıştır. Bu nedenle toprağın ulusallaştırması sözkonusu olduğunda Lenin şöyle diyordu:

"Burjuva toplumu temelinde kaldığımız sürece ancak toprak rantının devlete geçirilmesini —kendi içinde, tarımda kapitalist gelişmeyi geciktirmenin tersine, hızlandıracak olan bir geçirmeyi— talep edebiliriz." (17)

Madenlerin devletin hüküm ve tasarrufu altında olmasıyla (iktisadi olarak) madencilik rantı devletin eline geçer. Eğer devlet bizzat kapitalist maden işletme tekeli de elinde bulunduruyorsa, yani madeni kendisi işletiyorsa, yatırdığı sermaye üzerinden ortalama kara da el koyar. Bu birinci durumdur.

Diğer durum ise, devletin bir kira bedeli karşılığı (bu işletme veya imtiyaz hakkı biçiminde görünür) maden işletme iznini dolayısıyla madeni işletme hakkını kiracı maden kapitalistine vermesi durumudur.

Her iki durumda da iktisadi olarak devletin eline madencilik rantı geçer. Devlet bizzat işletmeci ise, ortalama kara da elkoymaktadır. Ancak bu, olayın *iktisadi* açıklanmasıdır; *uygulamada* ise, durum farklıdır. Devlet iktisadi olarak eline geçebilecek madencilik rantını, maden kapitalistine ihsan edebilir. Nasıl ki,

"Uygulamada Madencilik Rantı" bölümünde değindiğimiz gibi, arazi sahibine kira bedeli olarak ödenen miktarın genişliği, maden rantına yabancı, sermaye faizi, ortalama kar ve ücretin bir kısmı gibi ögelere kadar varıyorduyorsa, tersinden düşündüğümüzde (devletin kira bedeli alması hali) iktisadi olarak devletin elkoyması gereken madencilik rantının önemli bir kısmı, kiracı kapitalist madenciye "ih-san" edilerek, bu rantın ancak küçük bir kısmı, işletme veya imtiyaz hakkı karşılığı olarak devletçe alıkonulur.

Eğer devlet, kendisi işletmeciyse madencilik rantıyla birlikte sermayesi üzerinden elkoyduğu ortalama karı, başka kanallarla yine kapitalist sınıfa aktarabilir, aktarmaktadır da. Bu kanalların en çok bilinen yollarından biri, üretilen cevherin maliyet fiyatının altında kapitalist sanayici ve tüccarlara satılmasıdır. Bu yolla kapitalist, satın aldığı maden cevherini, sanayiciyse girdi olarak kullanıp mamul ürün haline getirip satarak; aracı-tüccar ise cevheri piyasa fiyatlarıyla satarak, devletçe ih-san edilmiş bu rantı gerçekleştirir. Rant ih-sanı başka kanallar aracılığıyla da mümkündür. Bu, devlet işletmesi için a,,nan borçların karşılığı sigorta primleri olabildiği gibi, devletin madenlerin taşıma giderlerini en alt düzeyde tutmak için taşıma bedellerinde özel indirim uygulaması, arama hizmetlerinin devletçe yapılıp, arama harcama maliyetlerinin altında bir bedelle kapitalist madencilere devredilmesi biçimlerinde olabilmektedir.

Görüldüğü gibi, devlet, rant biçiminde elinde toplanan artık değeri doğrudan ih-san edebildiği gibi dolaylı kanallarla da bunu yapabilmektedir.

9. TÜRKİYE'DE MADENCİLİK RANTI VE DEVLET

Türkiye Anayasası'nın 130. maddesine göre doğal kaynaklar üzerinde devletin hüküm ve tasarrufu söz konusudur.

Devlet, doğal kaynakların kullanılması hakkını, belli koşullar çerçevesinde, özel kişilere verebilir. Maden Kanununun 71. maddesine göre *"bir maden işletme ruhsatnamesi veya işletme imtiyazı sahasında hakkın taalluk ettiği maden cevherini bu kanun hükümleri dairesinde aramak, çıkarmak, bunlardan istifade etmek, maden işletme ve istismarı için yerin yüzünde ve altında kurulması gereken tesisleri vücuda getirmek hak ve selahiyeti münhasıran maden işletme ruhsatnamesi veya işletme imtiyazı sahibine aittir."* (18)

Sürece, "arama" evresiyle başlamak uygun olacaktır. Maden arama ruhsatnamesi bir Türk vatandaşına KİT veya bir diğer kamu kuruluşuna verilebilir. Süresi iki yıldır. Arama ruhsatnamesi istenecek saha 2000 hektarı geçemez. Küçük bir meblağ, arama harcı olarak devlete verilir.

"Arama" evresinde rant ilişkileriyle soruna yaklaşırsak; aranan madenin, bulunup çıkarılması işine gelmeyen bir firma, diğer alanlarda yaptığı üretimin arzını istediği boyutlarda tutabilmek, böylece hem tekel fiyatıyla satış yapabilmek hem de rakipleri üzerinde avantajlı durumda olabilmek için, bu alanı, arama ruhsatnamesiyle iki yıl için de olsa kapatabilir. Böyle yapmakla o, üretim yaptığı diğer alanlarda elkoyduğu toprak rantının küçük bir parçasını arama harcı biçiminde devlete vermekle, devletin sağladığı rant olanaklarını tekel rantı elde etmede kullanır. Sözkonusu tekel, bu politikasını farklı kişilere her iki yılda bir aldiracağı arama ruhsatnameieriyte sürdürebilir.

Eğer madeni kesinlikle işletmemek yerine siniri« işletmek gibi bir politika tekel için sözkonusuysa, arama sonucu bulduğu madenin işletilmesi hakkında da kanunen sahiptir.

Diğer taraftan arama işlemi bir devlet kuruluşu olan *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nc*» (MTA) yapılmış ve maden bulunmuşsa, madeni işletme hakkına talip olan firma, MTA'ya arama harcamalarını ödemek durumundadır. Bu noktada devletin işletmecilere, ortalama kar üzerinde bir rant sağlama olanakları hazırlaması sözkonusudur. örneğin 1976 yılı için yapılan bir analizle, MTA işçilerine o yıl 533 milyon TL, ücret ödendiğini, malzeme ve demirbaş alımları için 225 milyon TL, kamp giderleri için 43 milyon TL. harcandığını görmekteyiz. Buna karşılık MTA'nın aramaları sonucu bulup da devrettiği madenler için sadece 2 milyon 730 bin lira; tahlil işlerinden 1 milyon, etüd ve teknik işlerden 19 milyon TL sağlayabildiğini görüyoruz. (19) Bundan da, arama çalışmaları yapan işçilerin emeklerinin doğadan yararlanmanın daha uygun koşullarını yaratmak üzere kullanıldığına ve farklılık rantı l'e dolaylı katkıda bulduklarına, bunun da MTA'ca işletmecii maden kapitalistine ihsan edildiğine tanık oluyoruz.

Bulunan madeni işletme hakkının yalnız bir Türk vatandaşına veya madencilik yapabileceği statüsünde yazılı ve Türk kanunlarına göre kurulmuş yalnız bir tüzel kişiye veya bu konuda faaliyet gösteren bir devlet işletmesine verilebileceği Maden Kanununun 62. maddesinde belirtilmektedir. Bu çerçeve içerisine Türk kanunlarına göre faaliyet gösteren emperyalist tekeller de girebilmektedirler.

İşletme ruhsatnamelerinin süresi 10 yıldan az ve 15 yıldan fazla olamaz. Müddeti biten işletme ruhsatnameleri uzatılabilir. İşletme imtiyazı ise 40 yıldan az, 99 yıldan fazla olamaz. İşletme ruhsatnamesi uygun görülürse imtiyaza çevrilebilir. (Maden Kanunu, Madde 62,63,65) Türkiye'de devletçe verilmiş işletme haklarının işletme ruhsatnamesi ve imtiyaz hakkı payları konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, anlaşılacağı üzere, maden kapitalistinin tercihi, belli istisnai koşullar dışında, imtiyaz elde etmek doğrultusunda olacaktır.

Devletin işletme kirası olarak, maden kapitalistinden aldığı paya *devlet*

hakkı denilmektedir. "Devlet hakkı, yabancı memleketlere ihraç edilecek maden cevherlerinin ihraç iskelesindeki FOB bedelleri vasatısı, yurtiçinde ihraç olunacak maden cevherlerinin muhtelif bölgelerdeki maden işletmelerinin satış bedelleri vasatısı üzerinden % 1-3 nispetinde alınır. " (M.K. Madde 115).

Görüldüğü gibi, Marks'ın "raslansal düzenlemeler" ölçütü burada geçerlidir. İktisadi olarak, tümü devletin eline geçmesi gereken madencilik rantının, uygulamada, ancak çok küçük bir bölümünün -ortalama satış bedelinin % 1 - 3'ü kısmı— devletin eline geçtiğini görüyoruz. Rantın tamamına yakın bir kısmı kapitalist madenciye bağışlanmaktadır.

Maden kapitalistinin, üretimi kısıtlı tutmasını engelleyici ciddi bir önlem de yoktur. Kapitalist, her yıl için taahhüt ettiği miktarda cevheri bile çıkarmaması halinde bunun ona maliyeti, "taahhüt edilen miktarın % 1 - 3'ü olan Devlet hakkını ödemek zorunda kalmak" olacaktır. "Taahhüt miktarı"nın da çok düşük tutulduğu bilinen bir diğer gerçek. Görüldüğü gibi, kapitalist işletme tekeli almakla, maden kapitalisti, mutlak ve farklılık rantının en büyük parçasına el koyabildiği gibi, bu konumuyla üretimi kısma ve tekel fiyatıyla satış yapma (diğer üretim alanlarından değer transfer ederek) böylece tekel rantı sağlama olanağı da elde etmektedir.

Diğer taraftan devletin, cevherlerin taşınması sürecinde özellikle demiryolu taşımacılığında, uyguladığı özel indirimden en çok yararlanan kapitalistler, ulaşım giderlerini azaltarak Farklılık Rantı 1 b sağlamanın olanaklarını elde etmektedirler.

Toparlayacak olursak, devletin arama ruhsatnamesi vermesiyle, işletme ve imtiyaz hakkı tanınmasıyla, kapitalist, maden işçilerinin billurlaşmış emeği olan artık ürünün karşılığı olan sermaye üzerinden ortalama karı ve toprak rantının tamamına yakın bir kısmını ele geçirmekte, üretimi kısma olanağı nedeniyle tekel rantını gerçekleştirilme olanağına sahip olabilmektedir.

Devletin işletmeci olduğu durumda rantın dağılımı ne tür bir görünüme bürünmektedir, buna bakalım. Devletin kendisinin işletmeci olması durumunda yatırılan sermaye üzerinden ortalama kar da, madencilik rantı da devlete geçer. Bir devlet işletmesini, kapitalist özel işletmeden ayıran temel farklılıklardan birisi, üretimin azami kar hedefiyle yapılıyor olmamasıdır. İstisnai koşullar dışında, devlet işletmesi, devletin sistemin kendisini yeniden üretmesi işlevini, kendisine düşen görev bağlamında yerine getirmeye çalışan bir kurumdur. Devlet işletmesinin bu nedenle üretimi kısarak, tekel fiyatıyla satış yapma, dolayısıyla tekel rantı sağlama gibi, bir hedefi olduğundan sözedilemez. O halde devletin el koyduğu ortalama kar ve madencilik rantı ne olmaktadır? Bu artık - değer kitlesi, çeşitli dağılım kanallarıyla yeniden, egemen kesimlere aktarılır. Bu dağıtım ka-

nallarının en çok bilinen yollardan birisi devlet işletmesince üretilen cevherin maliyet fiyatı altında satılmasıdır. KİT'lerle ilgili 440 sayılı yasanın 24. maddesine göre, KİT'lerin ürettiği birçok ürünün fiyatı, Bakanlar Kurulunca veya ilgili Bakanlıkça saptanmaktadır. Maliyeti altında saptanan fiyatla hammadde alan sanayici kapitalist, ürettiği mamul ürünü satmakla bu rantı gerçekleştirir. Alıcı, bir tüccar ise, piyasa fiyatlarıyla yapacağı satış sonucu, rantı gerçekleştirir.

Rantın özel kişilerce ele geçirilmesinin bir diğer biçimi, devlet işletmelerine verilen borçların karşılığı faizler olarak belirtmektedir. Yine sigorta şirketlerine ödenen primler, tekel fiyatlarıyla yapılan alımlar, işveren sendikalara ödenen aidatlar, rant ihsan etmenin diğer akla gelen kanalları olarak nitelendirilebilir. Hatta hazineden yapılan sübvansiyonlarla, diğer üretim alanlarından gelen değerler de devletçe egemen kesimlere dağıtılır.

Buraya kadar, iktisadi olarak devletin elkoyması gereken madencilik rantının uygulamada hangi yollarla egemen sınıflara ihsan edildiğine değindik. Türkiye'nin emperyalizme bağımlı bir ülke olduğu ve ülke içinde yaratılan toplumsal değerlerin bir kısmının çeşitli kanallar aracılığıyla emperyalist metropollere aktarıldığını biliyoruz. Madencilik rantı, yatırılan sermaye üzerinden ortalama kar biçimindeki artık değer ve tekel rantı biçimine bürünen diğer üretim alanlarından sağlanan değerlerin, emperyalist metropollere aktarılması hangi kanallarla olmaktadır, buna bakalım.

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, emperyalist tekel, hem gereksineceği hammadde kaynaklarını en az maliyetle ele geçirebilmek, hem de mevcut, potansiyel, muhtemel kaynaklar üzerinde denetim kurarak rakiplerine karşı önemli bir saldırı aracına sahip olmayı hedefler. Bunun için de denetimine alabildiği maden yataklarını, en az maliyetli olanından en yüksek maliyetli olanına kadar bir hiyerarşi içine sokar ve en az maliyetli olanını, politikasına göre işletirken, diğerlerini de çeşitli yollarla denetimi altında tutarak yedeğinde bulundurur. Emperyalist tekel, bu politikasını bir dış ülkede uygularken yerli paravan şirketler de kullanır. Örneğin, Türkiye'de olduğu gibi, küçük bir harç karşılığı arama ruhsatnamesi alan bir Türk vatandaş, maden olması muhtemel, 2000 hektarlık bir alanı 2 yıl süreyle kapatabilecektir. Bunun bir - iki değil, yüzlerce aramacı tarafından yapıldığı düşünülürse, Türkiye'de maden arama ruhsatnamesine ilişkin yasa maddesinin, emperyalizmin denetimini sağlamaya ne denli uygun olduğu ortaya çıkacaktır. Zaten, 1954 yılında bir Amerikalı uzmana hazırlatılan *Maden Kanunu*, tamamen emperyalizmin maden politikasını uygulamaya elverişli bir içerikte oluşturulmuştur.

Yine, bulunmuş bir madenin işletme hakkına veya imtiyazına sahip olan emperyalist tekel, ancak kendisine azami bir kar sağlayabilecek bir üretim hedefi saptar. Zaten Türkiye'de üretim taahhüdlerinin son derece düşük tutulması da, te-

keli, daha fazla üretim yapmaya zorlayacak bir yaptırımın olmadığını ortaya koymaktadır. Emperyalist tekel, genellikle çıkarttığı madeni işleyecek, yan - mamul veya mamul mal üretecek birimlerine aktaracaktır. Bunu yaparken de dışsattım fiyatlarını "danışıklı döğüşle" düşük tutar. Böylece devletin bağısladığı rantın ve ortalama karın bir kısmı metropollere aktarılmış olur. Bunun dışında emperyalist tekel, görünen biçimde "kar transferi" adı altında değerin bir kısmını dışarıya aktarma olanağı bulur.

Diğler taraftan, yine emperyalizmle girişilen ticari ilişkiler sonucu maden çıkarma sanayiinin gereksindiğı makina, teçhizatın tekel fiyatlarıyla satın alınması, buna karşılık dışa satılan madenlerin değelerlerinin altında, emperyalist tekelelerce satm alınması, eşitsiz müdahale sonucu rantın ve ortalama karın yanısıra diğler üretim alanlarında yaratılan değerin önemli bir kısmının metropollere akmasına neden olur.

10. "DEVLETLEŞTİRME" ÜZERİNE

Emperyalist tekellerin ve yerli uzantılarının maden işçilerinin emek gücünü kullanarak doğayı vahşice sömürmeleri veya azami kar hedefleri gereğı, doğal güçleri atıl bırakmaları politikalarına karşı, ileri sürülen talep, genellikle "*madenlerin devletçe işletilmesi*" ya da madenler üzerinde hüküm ve tasarrufa sahip olan devletin bu tasarruf hakkını kimseye vermemesi, bizzat kendisinin kullanması biçiminde belirtmektedir.

"*Madenlerin devletçe işletilmesi*" talebi, halkın siyasi iktidar mücadelesi ekseninde nereye oturtulabilir, buna bakalım.

Harşeyden önce, sosyalistler olarak biz, *bütün* üretim araçlarının toplumsallaştırmasını, üretici güçlerin insanların çok yönlü gelişimine olanak verecek biçimde geliştirilmesi/dönüştürülmesi gerektiğine inanıyoruz. Bunu da yapabilecek olan proletaryanın kendi iktidarındır.

Emekçi halkın toplumsal faaliyetlerin tümüne, *doğrudan ve aktif olarak*, artan oranlarda katılabilmesi, ancak, üretici güçler işçi sınıfınca yönlendirilebildiğı zaman sağlanabilir. Bu hedefe ulaşıldıkça da kapitalist işbölümünün tüm olumsuzluklarının cenderesinde ezilmiş işçi sınıfına, geniş bir eylem alanı, kapitalizmde bastırılmış, köreltilmiş yeteneklerini geliştirebilme, zenginleştirebilirle olanakları sağlanabilir. Hedef, bu ortamın yaratılmasına yönelik olarak *sınıfsız bir toplumu* gerçekleştirmektir.

Bu *nihai amaca* varmak için burjuva düzlemi içerisinde de bazı pratik talepler yöneltebiliriz, yöneltmeliyiz de. Taleplerimiz, sınıf güçlerinin, o anki duru-

munda elde edilmelerinin mümkün olup olmaması ölçütüne göre değil, kurulu burjuva toplumsal düzeniyle *uygun düşünüş düşmemelerine* ve proletaryanın sınıf mücadelesini kolaylaştırmaya yardımcı olmalarına ve politik iktidarın alınmasına katkıda bulunup bulunmadığı ölçütüne göre yapılmalıdır. Talepler, sadece pratik eyleme yönelik olmamalı, aynı zamanda somut olarak propaganda işlevi de görebilmelidir. Soyut tartışmalarla yapılabilenden çok daha canlı bir biçimde, *nihai amacın* doğrultusunu gösterebilmelidirler. Talepler, burjuva devletten ne *istediğimizi* göstermelidir, ondan ne *beklediğimizi* değil.

Bu bağlamda, yöneltilecek taleplerle elde edilen mevzilerin,, siyasi iktidar mücadelesine katkıda bulunabilecek bir içeriğe kavuşturulması için *tamamlayıcı çalışmalar* yapılması da gerekir. Aksi taktirde, ilk başta sistemle mücadele için sağlanmış birtakım mevziler, siyasi iktidar mücadelesiyle, bilimin öngördüğü bir biçimde, bağları kurulmadığı -bu nihai amaçla köprüsü kurulmadığı—taktirde, kaçınılmaz olarak, ergeç, sistemin içine dahil bir öğeye dönüşürler. Sistemin kendisine uyarladığı bu öğeler, kendilerince bir "mevzi" kazandıklarını bir zafer edasıyla ilan edebilir; böylece parça parça da olsa bu mevzileriyle sistemi değiştirme olanakları bulduklarını sanabilirler. Oysa, sistem kendi kurumsal yapısı içinde yverdiği bu öğelerin herbirini, kendisini sağlamlaştıracak, kendisine hayatiyet kazandıracak "taze kan"lara dönüştürebilmektedir. Bu tür, başta sistemi tehdit edici görünen öğeler, kurumlar, giderek sistemin yeniden üretim koşullarının sağlanmasında sistem - içi kurumlara dönüşen, sistemin çitlerini zorlayabilecek ilişkileri emen birer sübap işlevi görebilmektedirler.

örneğin, sendikalar, kooperatifler, partiler gibi kapitalist sistemle mücadelede etkin olabilecekleri inancıyla kurulan kurumlar; Marksizm'in öngördüğü bir biçimde siyasi iktidar mücadelesiyle bağlarını kuramadıkları takdirde, kapitalist toplumun meta üretimi yasaları bu kurumlara da kendisini kabul ettirir; bunlar aracılığıyla sürdürülen faaliyetlere, kapitalizmin otoriter ve hiyerarşik yapıyla karakterize olan örgütlenme biçimi egemen olur; ve bu kurumları, sistemi tehdit eden öğeler olmaktan çıkarıp sistem - içi öğelere dönüştürür.

"Devletleştirmeler" de, bazı dönemlerde emekçi halkın talepleri sonucu, bazı dönemlerde ise sistemin rasyonelitesi gereği olarak, -veya bu iki etkenin bileşkesi biçiminde— burjuva hükümetlerince kapitalizmin çeşitli evrelerinde gündeme getirilen girişimler olagelmışlerdir.

Özellikle belirtilmesi gereken nokta, devletleştirmelere çoğu kez tekellerin kendi aralarındaki çekişmeler sonucu başvurulduğudur. Rakipleri karşısında üstünlük sağlayacağına ve devletin dağıtacağı ranttan "aslan payı"nı alabileceğine güvenen tekel veya tekeller grubu, belli sektör veya kuruluşların devletleştirilmesini talep edebilirler. Bu talebin yerine getirilmesi için, çoğu kez, bazı "alık devlet sosyalistleri"ni de yanlarına çekmeyi başarırlar. Lenin, 1911'de pet-

rol tröstü Standart Oil Company ile Alman tekeli Deutsche Bank arasındaki rekabetin sonucu başvuru bu tür devletleştirmeyi, "kapitalist gruplar arasında dünyanın paylaşımı "na örnek olarak gösteriyordu (20).

Rakibi Standart Oil karşısında güçsüz düşen Deutsche Bank, "Amerikan çıkarlarına zararlı olabilecek hiçbir işe kalkışmamaya" razı oluyordu, ancak Almanya'da yasa tarafından petrole devlet tekeli konulursa, sözkonusu anlaşmanın hükümsüz kalacağını öngören bir ek madde eklenmişti. İşte tam bu noktada, Deutsche Bank devlet tekeline davet çıkarmış, tekel için Alman hükümeti tasarı hazırlamıştı. Basın da bu "halkçı" girişime "yurtsever" alkışlarla arka çıkmıştı. Gerçi, sonuçta tasarı, devlet tekeli ganimetinin paylaşımı konusunda Alman bankaları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve hükümetin Rockefeller'den çekinmesi nedeniyle ertelenmiştir ancak, bu olay, "devletleştirmelere" tekeller arası çekişmeler sonucu da başvurulduğunun ilginç bir örneğini teşkil etmiştir.

Devletleştirme, iflas durumunda olan bir tekelin devletçe kurtarılması için gündeme getirilen bir girişim de olabilmektedir. Lenin, *Emperyalizm* adlı yapıtında "burjuva iktisatçılarının değerli itirafları" olarak adlandırdığı böyle bir girişimin değerlendirilmesini Die Bank dergisinden şöyle aktarmaktadır. "*Bu tekellerin (devlet tekellerinin - TİB) hep devletin aleyhine olarak iflasın eşliğine gelmiş özel işletmeleri kalkındırmaya yaradığını artık kavramak gerekir.*" (21)

Bazı durumlarda da, "devletleştirmeler", emekçi halkın dayattığı talepler sonucu burjuva devletin vermek zorunda kaldığı bir taviz görünümü alabilir. Yine, özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış sömürge sonrası (post - colonial) Ülkelerde, bağımsızlık ilan edildikten sonra birçok devletleştirmelere gidilir. Bu tür ülkelerde sözüedilen konjonktürde, sivil askeri bürokratların politik etkinlikleri sayesinde *sınıf tavrı* gösterip İktidar Bloku içinde yerlabilmeleri, özellikle bu tür girişimleri mümkün kılmaktadır. Ancak, proletaryanın iktidarına yönelik bir mücadele yaşanmadığında, "devletleştirmeler", sisteme hayatiyet kazandıran öğelere dönüşmektedirler.

II. Dünya Savaşı ertesinde ve daha sonra, birçok metropolde, sömürge sonrası ülkede ("petrolün millileştirilmesi" yoluna giden ülkelerde) görüldüğü gibi "devletleştirme"ler -ilk bakışta anti - kapitalist bir görünüm taşıyan bu girişimler— giderek sisteme canlılık kazandıran öğeler olmuşlardır. Meta üretiminin yasaları, bu tür girişimleri de emeğin sermayece sömürülmesi temelinde yükselen sisteme dahil etmiştir. Şüphesiz ki, bu sonucu doğuran neden, bu türden girişim ve kurumların farklı düzeylerde devrimcilere sağlayabileceği olanakları emekçi halkın siyasi iktidar mücadelesi potasına akıtacak olan çalışmaların yapılmaması ve soy bir "devlet sosyalizmi" batağına saplanmış olunmasıdır.

İL "MADENLERİN DEVLETLEŞTİRİLMESİ" VE SONUÇ

Buna göre, sürdürülen siyasi iktidar mücadelesinde, burjuva devlete yapılacak talepler demeti içinde madenlere ilişkin olarak istenecek şeyler, iktidar mücadelesine katkıda bulunacak, bu mücadeleyi sürdürecektir işçilerin fizik ve moral yıpranmalarını en aza indirecek içerikte olmalıdır.

"Devletleştirme"lere, sistemin rasyonalîsi gereği bizzat burjuva hükümetlerinde de başvurulduğundan söz etmiştik. Nitekim, geçen yıl çıkarılan "*Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun*" da yine sistemin restorasyonu için başvurulmuş bir girişimdir. Hükümetin, yasanın sağladığı bu yetkiyle madenleri devlet işletmeleri aracılığıyla işletmesi, burjuva toplumu temelinde olduğumuz sürece, artık ürünü içeren kar ve rantın devletin eline geçmesini sağlayacaktır. Ancak, biliyoruz ki, ulusal gelirin bu önemli parçasının yeniden dağıtılmasının birçok kanallarını, sistem içermektedir. Sistem, dolayısıyla bu kanallar varoldukça, maden işçilerinin karşılığı ödenmemiş emeğinin bir kısmına emperyalist güçler, bir kısmına da yerli egemen güçler elkoymayı sürdürecektir. Ancak, "devletleştirme" ek bazı önlemlerin alınmasına, devleti "ikna" etmek yoluyla emekçi halkın iktidar mücadelesinde bazı mevziler sağlayabilecektir.

Buna göre;

1. "Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun"un Bakanlar Kuruluna vermiş olduğu yetkinin kullanılarak *tüm madenlerin devletleştirilmesi* istenmelidir.

2. İşletme ve imtiyaz haklarının geri alınmasıyla, yukarıda adı geçen yasa da öngörülen tazminat ödemelerinin sınırlarının daraltılması istenmelidir.

3. Devletin elinde kar ve rant biçimlerinde toplanacak artık - değer yeni den egemen sınıflara çeşitli kanallarla dağıtılmasını, belirli ölçülerde de olsa, önlemek için, devlet işletmelerinin yönetimi, 3 işçi 3 işveren temsilcisinden oluşan ve yetki eşitliğini esas alan "*İşyeri komiteleri*"nce yapılmalıdır. Bu konuda somut model önerisi, bir başka çalışmada ele alındığından ayrıntısına girmeye gerek görmüyoruz (22). "İşyeri Komiteleri", yatırımdan üretime, *iyat politikasından istihdam politikasına kadar *tüm* karar verme süreçlerini, her tür hükümet veya bakanlık müdahalesinden uzak biçimde gerçekleştirebilmelidir.

4. Devlet işletmeleri, yatay ve dikey birleşmelerle, hammadde üretiminden mamul malın pazarlanmasına kadar tüm birimleri içerecek şekilde yeniden örgütlenmelidirler. Tüm işçilerin tasfiye edilmesi istenmelidir.

5. Maden işçilerinin fizik ve moral yıpranmalarını enalt düzeye indirecek önlemler ve onların savaşıma gücünü yükseltecek taleplerle ortaya çıkılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. V.I.LENİN — Emperyalizm, Sol Yayınları, s. 32, 1969 - Ankara.
2. v j , LENİN—a.g.e., s. 104.
3. Devrimci Yol, Sayı 7, "Geri Kalmış ülkeler, Emperyalizm ve Madencilik", sayfa 7, Ağustos 1977.
4. V.I. LENİN — Tarım Sorunları, s. 291, Sol Yayınları, 1976 - Ankara.
5. K.MARKS — Kapital Cilt İli, s. 813, Sol Yayınları, 1978 - Ankara
6. K.MARKS — Kapital Cilt i, s. 195
7. K.MARKS — Kapital Cilt III, s. 811
8. K.MARKS — Kapital Cilt III, S. 810
9. K.MARKS — Kapital Cilt I, s. 620
- 10.K.MARKS — Kapital Cilt III, s. 795 - 6
- 11.K.MARKS — Kapital Cilt I, s. 612; Ayrıntılı bilgi için, aynı yapıtın 608 - 615 sayfaları arkasındaki "Perhiz Teorisi"ne bakılabilir.
- 12.Söz konusu yanlış değerlendirmeler için bkz.:
  - Ekonomi Poliğiğin Temelleri, SSCB Bilimler Akademisi üyeleri, s. 524, May Yayınları, 1976, Ankara.
  - M.RYNDİNA - G.CHERNİKOV, Kapitalizmin Ekonomi Poliğiği, s. 168, Bilim Yayınları, 1974 - İstanbul.
  - Ni KİTİN — Ekonomi Politik, s. 45, Sol Yayınları, 1973 - Ankara.
  - GÜNTER HOELL — Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı, s. 45, Bilim Yayınları, 1976 - İstanbul.
- 13."Ulusallaştırma" ile ilgili makaleler için bkz.; V.I.LENİN, "Rus Sosyal Demokratlarının Tarım Programı" ve "işçi Partisinin Tarım Programının Yeniden Gözden Geçirilmesi"; işçi Sınıfı ve Köylülük içinde; sırasıyla s. 33 - 78 ve s. 247 - 272, Sol Yayınları, 1977 - Ankara.
- 14.K.MARKS, Kapital Cilt III, s. 813.
- 15.K.MARKS, a.g.e., s. 669.
- 16.K.MARKS, a.g.e., s. 669, tırnak bize ait.
- 17.V.I.LENİN — Tarım Sorunları, s. 302.
- 18.NİZAMETTİN EKEMEN — Maden Kanunu, 4. Baskı, 1969 - Ankara
- 19.TBMM, KİT, Karma Komisyonuna verilen "MTA, 1967 - 1976 Dönemine İlişkin Hesap ve işlemleri inceleyen Rapor", Ek - 4, 1978 - Ankara.
- 20.V.İ. LENİN — Emperyalizm, s. 89.
- 21.V.I. LENİN—a.g.e., s. 90.
- 22.TİB Aylık BÖlten — "Yönetime Katılma özel Sayısı", Sayı 50, Ağustos 1978 - Ankara.